

katalóguskártyák készítése,
levelezések nyilvántartása,
adatbáziskészítés és -fenntartás,
indexelés és tezauruszkészítés,
folyóiratkörözés,
információkeresés,
kölszönzés-nyilvántartás és statisztika,
jelentéskészítés és -szerkesztés,
könyvek, folyóiratok rendelése és nyilvántartása.

A WANG rendszer tárolókapacitásától függ, hogy hány terminálos munkahelyet képes egy feldolgozó egység kiszolgálni. Pl. 0,3 MB-os floppy-lemez tárolóval két terminál, 10 MB-os keménylemez tárolóval 12 terminál üzemelhet egyidőben, egyetlen központi egységgel.

Mikroszámítógép vagy szövegfeldolgozó berendezés?

Az automatizálás előtt álló könyvtárosok nagy dilemmája, hogy az általános célú mikroszámítógépek és a szövegfeldolgozó célra épített mikroszámítógépek választékának bővülésével meg kell találniuk a választ arra a kérdésre, hogy adatfeldolgozó berendezést szerezzenek-e be, amely némi szövegfeldolgozó feladatokat is képes ellátni, vagy szövegfeldolgozó gépet, amely némi adatfeldolgozásra is alkalmas?

A kérdést eldönteni nagyon nehéz. Elsősorban szöveges információk feldolgozására a szövegfeldolgozó gép kínálkozik a könyvtárosok segítőjeként, különösen akkor, ha a felhasználó-orientáltságot tekintjük. Ha viszont azt nézzük, hogy a felhasználó megtanulhatja programozni saját mikrogépét, akkor a mikroszámítógép sokkal többféle célra is használható, mint a szövegszerkesztő gép. Persze, a kérdést gazdasági oldalról is meg lehet közelíteni. Ha nagyon kevés pénz áll a könyvtár rendelkezésére (mondjuk, néhány száz forint), ez csak a legolcsóbb mikroszámítógépre elegendő, tehát csak korlátozott szövegfeldolgozási lehetőségek nyílnak meg előtte. Ha viszont tízezer forint nagyságrendű keret áll rendelkezésre, akkor a jóval elegánsabb szövegfeldolgozó és -visszakereső berendezések beszerzésére is mód nyílik.

Következtetés

Mostanáig a kis könyvtárak és információs részlegek nem engedhették meg maguknak a számítógépek előnyeit. A mikroszámítógépek és szövegfeldolgozó berendezések megjelenése lehetővé tette számukra is, hogy mindazokat a műveleteket, amelyeket a közepes méretű számítógépek a nagy könyvtárak számára elláttak, most saját mikrogépükkel végezzék el, s ezáltal azonos szolgáltatásokat és hasonló költség-hatékonyságot valósítsanak meg.

Azonban hiába van a legjobb és legolcsóbb hardver, ha nincs megfelelő szoftver: ez kétségtelen problémát jelent a könyvtárak számára. Vagy csak a legegyszerűbb, a standard programokkal is megoldható feldolgozásokra korlátozzák tevékenységüket, vagy maguk írnak vagy íratnak speciális programokat. Ezt viszont tanácsos erősen figyelembe venni minden beruházási program, költségvetés során.

/KRUEGER, D. R.: *Issues and applications of microcomputers for libraries = Canadian Library Journal*, 38. köt. 5. sz. 1981. p. 281–285./

/ARMSTRONG, C. J.–GUY, R. F.–PAINTER, J. D.: *Microprocessors of word processors in the library? = Reprographics Quarterly*, 14. köt. 3. sz. 1981. p. 98–103./

(Roboz Péter)

Technológiai innovációk a könyvtárakban és információs szolgáltatásokban

1. Új eszközök és módszerek hatása a könyvtárak felépítésére és működésére

Néhány évvel ezelőtt egy IFLA kongresszuson az egyik felszólaló – Donald Urquhart – kijelentette: 150 évvel ezelőtt a könyvtárosok tollal és tintával készítették katalóguscéduláikat; 100 éve megjelent az írógép, azóta a könyvtárosok továbbra is tollal és tintával írják katalóguscéduláikat, majd legépelik őket; 25 éve a könyvtárakban tért hódított a számítógép – ettől kezdve a könyvtárosok tollal és tintával elkészítik, utána legépelik katalóguscéduláikat, végül géppel olvasható formába kódolják adataikat.

Ez talán nem is olyan erős túlzás. Ennek ellenére meg kell kísérelni az innovációknak a könyvtárakra gyakorolt hatását valamiképpen körvonalazni.

A kérdés egyik lehetséges megközelítésében azt kell megvizsgálni, hogy a könyvtárak és dokumentációs központok a technológiai innovációk mely *termékeivel* fognak feltehetően élni, valamint, hogy milyen problémák merülnek fel ezeknek az újdonságoknak felhasználása során.

Mikroformák

A tárolási problémák teljes megoldásaként kikiáltott mikroformák mellett szóló, ismert érvekkel szemben számos ellenvetés is elhangzott már. A velük kapcsolatos problémák a következők:

költséges technika: drága a berendezés, az anyag és az előállítás, használata legfeljebb néhány kivételes esetben kifizetődő, pl. ha a tárolóhely különösen drága területen épül stb.;

hiányzanak az olcsó, egyéni használatra is alkalmas leolvasók;

ugyancsak hiánycikknek számítanak a mikroformák-ról papírmásolatot készítő olcsó, könnyen kezelhető berendezések;

nem teljes körű a mikroformák szabványosítása;

körülményes a minőség ellenőrzése;

nehézkes a felhasználás.

Audio-vizuális eszközök

A könyvtárosok tisztában vannak előnyös információ-közlő tulajdonságaikkal, és hajlanak befogadásukra. Audio-vizuális részlegek, dia- és mozgófilm gyűjtemények, vetítők stb. szerves részét képezik nem egy tudományos és általános könyvtár állományának. Másrészt viszont az általuk hordozott információk tartalom gyors elavulása a könyvtáraktól idegen, s ez szigorú selejtezési politikát követel. Hátrányt jelent a szabványosítás hiánya is, ami még inkább megnehezíti beillesztését a hagyományos beszerzési, terjesztési és könyvtárközi kölcsönzési folyamatba.

Gyorstájékoztatók, tartalomjegyzék-fordítások

Gyakran hetekkel megelőzik a folyóiratoknak a könyvtárba érkezését és sokoldalúan hasznosíthatók. Lehetővé teszik a felhasználó számára, hogy a szokásos könyvtári eljárások mellőzésével különlenyomatokat és másolatokat rendeljenek és ezekből egyéni gyűjteményt alakítsanak ki. Ezt az irányzatot a könyvtárosoknak is támogatniuk kell.

Rendelésre készült kiadványok, másolatok, sokszorosítások

Befolyásolják a gyűjtemény kialakításának politikáját, és elősegítik azt a finom érzéket kívánó munkát, amellyel több évre előre meg kell határozni a felhasználók esetleges leendő kívánságait is.

Elektronikus eszközök

A primer dokumentumok elektronikus megjelenítésére szolgáló eszközök még nem igen állnak a kiadók és a könyvtárak rendelkezésére; egyelőre inkább csak a nagy központi adatbázis-szolgáltató rendszerek szolgáltatnak adatokat és tudományos információkat. Remélhető azonban, hogy a miniszámítógépek, a képernyős megjelenítések további terjedésével az évszázad végére teljessé válik az információk elektronikus továbbítása. Az új rendszer valószínűleg nem annyira a hagyományos

könyvet, mint inkább a folyóiratot, illetve annak vegyes tartalmú cikkei fogja érinteni.

*

Ennyit az eszközökről. A kérdés másik megközelítésénél azt kell megvizsgálni, milyen innovációk várhatók a könyvtári munkamódszerekben – függetlenül a gyűjtemények eltérő formáitól.

Válogatás, a gyűjtemények felépítése

E téren döntő változások várhatók. A rendelésre készült másolatok hatásáról már szoltunk. A hivatkozás-vizsgálatok és az ilyen jellegű kiadványok (pl. a Science Citation Index) jól használhatók az erősen megválogatott, specializált állomány kialakításához, mely ugyanakkor jobban igazodik az olvasókör igényeihez. Az automatizált terjesztési és kölcsönzési rendszer elősegíti a duplumok elkerülését, a szigorúbb selejtezésre irányuló könyvtárpolitikát. A mágnesszalagos és egyéb nagy nemzetközi szelektív információterjesztő szolgáltatások a könyvtár profiljába vágó új folyóiratok kiválasztását viszik előbbre annak ellenére, hogy a folyóiratok profiljának felismerését e szolgáltatásokban még mindig sok zaj nehezíti.

Beszerzés

Remélhető, hogy az Unesco ISDS rendszere elsősorban a kurrens folyóiratok általánosan hozzáférhető, állandóan korszerűsített adatbázisa lesz. Akkor pedig az Ulrich's-hoz hasonló nyilvántartás online állhat rendelkezésre. Gyakorlati célokat szolgálhat a rendelések és a reklamációk gépesítése, amihez feltétlenül szükség van az ISSN számok jól olvasható feltüntetésére a borítólapon.

Katalogizálás

A katalogizálás bővelkedik innovációkban. A szabványosítás egyre újabb formákat hoz létre, ezeket azonban összhangba kell hozni egymással. E téren az innovációkra jellemző pozitív tulajdonság a formai és tartalmi rugalmasság. Nincsenek azonban nagyobb változások a bibliográfiai adatok, a hagyományos címfelvételi tételek (szerző, cím, tárgyszó, szakjelzet) feltüntetésénél. Az automatizálás hasznos melléktermékei a katalógusokra vonatkozó statisztikai adatok, amelyek megkönnyítik a velük kapcsolatos költségelemzéseket és egyéb vizsgálatokat. Jelentős eredmény a megosztott katalogizálás bevezetése. Az osztályozás, tárgyszavazás az automatikus indexelés irányába halad. E téren már több kezdeményezés található, ám a könyvtárosok még nem igen ismerték el célravezető voltukat.

Tájékoztató

A könyvtárnak elő kell segítenie az új és jelenleg még bonyolultnak tűnő rendszerek használatát. A felhasználó még nem igen találkozhatott olyan újfajta és már kiteljesedett könyvtári rendszerrel, amelyben a tárolás fogalmát a hozzáférhetőség váltja fel. Ennek lényege a decentralizálás és az együttműködés, amihez az új technológia segítségével győzik le a földrajzi távolság emelte korlátokat.

Körözés – felhasználó, személyzet és ügyvitel

Már létezik egy kódok segítségével működő, könnyen kezelhető körözési rendszer, melynek kényelmes voltát a felhasználó minden bizonnyal méltányolni fogja. Kevésbé méltányolja azonban a szigorúan vett visszajelzési kötelezettséget és a könyörtelen bírságolási rendszert.

Az ügyvitel munkáját lényegesen több és megbízhatóbb könyvtári statisztikai adat javítja tovább.

A könyvtári személyzetet meg kell tanítani az új technológiák alkalmazására akkor is, ha netán úgy érzi, hogy ez sérti a könyvek megszentelt hajlékát. Minden bizonnyal hasonlóképpen érezhetek a kódexmásolók, amikor szembe kerültek a könyvnyomtatással – a történelem azonban a haladást igazolta.

2. A tartalmi feltárás új lehetőségeinek hatása a könyvtárak felépítésére és működésére

Egyes könyvtárakban újabban már feltűnnek az adatbankokhoz csatlakozó képernyős adatvégállomások. Ez a tény az új technika könyvtári kihatására, az általa kikényszerített változásokra vonatkozóan egy sor kérdést vet fel. Az előrehaladást illetően általános érvényű szabály, recept nem létezik, de a felmerülő kérdések megválaszolására mégis törekedni kell.

A tartalmi feltárás múltjából

Kezdetben voltak a *szisztematikus katalógusok*. Megítélésükhöz tudni kell, hogy történetük a felvilágosodás koráig nyúlik vissza, amikor egyszer és mindenkorra meg akarták határozni a tudományok teljes rendszerét, s ezeket az ambiciózus tudományrendszereket alkalmazták a könyvtári állomány rendszerezésére is. Az így kialakult szisztematikus katalógusok jelentősége már a 20-as években csökkenni kezdett, amikor versenytársuk, a szakbibliográfia megjelent.

A *szakbibliográfia* a dokumentumtermés felduzzadásának, a teljes körű könyvtári gyűjtés feladásának és a nagy tömegű folyóiratcikkek-irodalom megindult dokumentációs feltárásának együttesen köszönheti létét. A

szakbibliográfiák jobbára nyomtatott kötetei vagy füzetei bekerültek a könyvtári olvasótermek vagy kézikönyvtárak megfelelő helyére, és lassan, de biztosan átvették a szisztematikus katalógus szerepét. A könyvtárak a dokumentátorok munkájának közvetítőivé váltak.

A 70-es években előbb Amerikában, majd Európában is mind nagyobb tért kezdett hódítani az *elektronikus adatfeldolgozás*. Ennek előretörése a 80-as években még fokozottabb mértékben várható. Az így előálló helyzet megfontolásra késztet. A nagykönyvtárakban egymás mellett állnak a szisztematikus katalógusok, a szakbibliográfiák és az adatbankokhoz csatlakozó adatvégállomások. Az eddigi tapasztalatok szerint az új technikai eszközt szívesen fogadják, kezeléséhez azonban szakmailag is jól képzett munkatársakra van szükség. Elvileg azok a szakreferensek jöhetnek szóba, akik jelenleg részben még a szisztematikus feltárással foglalkoznak.

A könyvtárak mindig is a leírt és a sokszorosított ismeretanyag közvetítői voltak. Ehhez a feladathoz – mint láttuk – mindig kidolgozták vagy átvették a megfelelő eszközöket. Most nyilvánvalóan át kell venniük az adatbankok nyújtotta speciális szolgáltatásokat is. A nagykönyvtárak kiváltképpen alkalmasak az új feladat ellátására. A kapcsolatot a felhasználókkal a könyvtárak egyéb munkái alól részben felmentett, szakképzett munkatársainak kell szorosabbra fűzniük.

A könyvtári információszolgáltatás kiépítésének különleges feltételei

Koncentráció. A bő választékú kínálat azzal a veszéllyel jár, hogy drága felszereléseknek egyenként csak kis százalékban kihasználható sora jöhet létre. A szétforgácsolódás megakadályozására olyan koncentrációra van szükség, mely lehetővé teszi a költséges berendezések és a speciálisan képzett munkatársak gazdaságos kihasználását.

Specializáció. Az információs szolgáltatások és terminálok nagyobb egységeinek koncentrációja megkönnyíti az információt közvetítő fokozott szakosodását, és így a felhasználók is hamarabb juthatnak speciális szakterületük információihoz.

Interdiszciplináris egységek. A több szakterületre kiterjedő információkat csak a nagyobb és teljesítőképebb információszolgáltatások tudják közvetíteni.

Állandó készenlét. Ez csak olyan nagyobb bázisoknál oldható meg, ahol a munkatársak egymást felválthatják, illetve helyettesíthetik.

A gépesített és hagyományos információszolgáltatások kapcsolata. A kétféle szolgáltatás nemcsak azért nem szigetelhető el egymástól, mert az adatbankok és a hagyományos információhordozók között szoros az összefüggés, hanem azért sem, mert a szolgáltatók feladatai közé tartozik annak megállapítása, hogy a beérkező kérések nem teljesíthetők-e gyorsabban és olcsóbban a hagyományos módszerekkel.

A szisztematikus könyvtári katalógusrendszerek jövője

A tudomány fejlődésével, az egyetemes teauruszok, az adatbankok előretörésével a folyóiratokban rejlő információk feltárására képtelen szisztematikus katalógusok lassan elvesztik létjogosultságukat. A szakterületek mélyebb, specializált feltárását csak az adatbankok oldhatják meg. Ez nem jelenti azt, hogy meghatározott könyvtári célokra nem építhetők ki egyetemes szisztematikus katalógusok, ezeknek azonban pragmatikus célokra kell szolgálniuk. Különösen fontos az ilyen katalógusrendszerek olyan durva osztályozás szerinti fejlesztése, amely megkönnyíti a könyvtári állomány kényelmes hozzáférhetőségét, szabad elrendezését. Minél egyszerűbb ez a rendszer, annál hosszabb életű. Nem kell általános érvényűnek lennie, hanem a helyi igényekhez alkalmazkodva kell az általános célokat szolgálnia.

Mi lesz a könyvtári tárgyszó-katalógusokkal?

A középkori jegyzékekből kialakult tárgyszórendszerek soha nem léptek fel a szisztematikus rendszerekhez hasonló magas igényekkel, nem kívánták visszatükrözni a tudományok összességét, de a gyakorlati célokat jól szolgálták. Bár rájuk is vonatkoznak a szisztematikus katalógusok ellen emelt kifogások, mégis több érv szól mellettük.

Minden nagyobb könyvtárban felmerülnek olyan általánosabb jellegű szakkérdések, amelyek mintegy előkészítik a mélyebbre ható tudományos kutatást. Ezek megválaszolásához nincs szükség a feltárt szakirodalom információinak teljességére, a hangsúly inkább a gyorsaságon van. Itt lényegesen fontosabb szerep jut a monográfiáknak, mint a folyóiratirodalomnak, az utóbbi feltárásának hiánya tehát nem tekinthető a katalógus fogyatékoságának. Az az érv, hogy a szakbibliográfiák nagy száma sem nyújtja az információk kívánt teljességét, még nem indok a szisztematikus katalógus kiépítésére, de az – egyéb szempontokból is indokolt – tárgyszó-katalógus bizonyos mértékig pótolhatja ezt a hiányt.

Az adatbankok és a szakbibliográfiák a tudományos kutatás első frontján teljesítenek szolgálatot; mellettük a tárgyszó-katalógus könnyű, gyors lehetőséget kínál bárki számára valamely szakterület általános áttekintéséhez, a könyvtárban meglévő irodalom egyszerű megközelítéséhez. Egymást kiegészítő, különböző feladatokról van tehát szó, amelyeket a könyvtáraknak egyaránt el kell látniuk.

Új problémák

Minél jobban működnek az irodalmi forrásokra utaló, világszerte létező rendszerek, annál erősebben nő az igény magának az irodalomnak a hozzáférhetősége iránt.

Fokozza a gondot, hogy nemcsak a speciális feltárás módszerei finomodnak, hanem mind több erősen szakosított folyóirat jelenik meg világszerte. Az egyre növekvő kínálattal az egyes könyvtárak nehezen tudnak lépést tartani.

A problémák megoldására több út is kínálkozik:

- központi kölcsönző könyvtár létesítése, elsősorban tudományos és műszaki folyóiratállománnyal;
- központi szakkönyvtárak létesítése egyes szakterületek kiszolgálására;
- az adatbankok csatlakoztatása hasonló elven működő központi katalógusokhoz. (Bármilyen kecsegtető ez a gondolat, megvalósítása egyelőre nehézségekbe ütközik.)

*

A specializált elektronikus adatbankok ésszerű alkalmazása lehetőséget nyújt a tudományos könyvtárak és a dokumentáció összekapcsolására. Ezt a lehetőséget pedig meg kell ragadni, mert a tudománynak égető szüksége van az információk és az azokat hordozó szakirodalom együttes, minél hézagmentesebb szolgáltatására.

/KALTWASSER, F. G.: *Technologische Neuerungen in Bibliotheken und Informationsdiensten: ihr Einfluss auf Struktur und Funktion von Bibliotheken* = EURIM 4 – A European conference on innovation in primary publication: impact on producers and users. Brussels, 23–26 March 1980. *Proceedings, ASLIB*. p. 67–70./

/VERVLIET, H. D. L.: *Technological innovation in libraries and information services: their effects particularly on the structure and function of libraries* = EURIM 4 – A European conference on innovation in primary publication: impact on producers and users. Brussels, 23–26 March 1980. *Proceedings, ASLIB* p. 71–74./

(Dezső Zsigmondné)

Kapcsolatok a könyvtárosi szakmában: hogyan mérhető fel egy ipari kutató–fejlesztő könyvtár munkája?

A Napier Kereskedelmi és Műszaki Egyetem (Napier College of Commerce and Technology) támogatásával a szerző 4 hónapot töltött a riccartoni (Nagy-Britannia) *Syntex Kutató Központban* (*Syntex Research Centre*), ahol az intézet könyvtári és információs szolgáltatásait tanulmányozta.